
Dr Emilija LAZAREVIĆ
Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

Izvorni naučni rad PEDAGOGIJA LXV, 4, 2010. UDK: 159.955.6.072; 81'234- 056.264-053.2
--

HIPONIMIJA U KATEGORIJI APSTRAKTNIH IMENICA U JEZIKU DISFAZIČNE DECE¹

Rezime: U radu su prikazani rezultati jednog dela šireg istraživanja smisaonog značenjskog odnosa hiponimije u aktivnom leksikonu disfazične dece. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi da li postoje razlike u usvajanju hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica, na uzrastu od 7 do 13 godina između dece sa dijagnostikovanom razvojnom disfazijom koja su bila obuhvaćena dugogodišnjim logopedskim tretmanom i dece sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem. Pored toga, istraživanjem smo nastojali da utvrdimo da li uzrasne razlike u usvojenosti hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica kod dece sa dijagnostikovanom razvojnom disfazijom odgovaraju uzrasnim razlikama kod dece sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem. Uzorak je činilo 160 ispitanika koji su podeljeni u dve grupe – ciljnu i komparativnu.

Komparativnom analizom dobijenih nalaza prema uzrastu ispitanika ustanovili smo da disfazična deca u odnosu na vršnjake sa tipičnim jezičkim razvojem na kasnijim uzrastima usvajaju značenjski odnos hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica. Ova deca u svom aktivnom leksikonu ne poseduju nadređeni pojam za kategoriju apstraktnih imenica, ali poseduju neko saznanje da te reči pripadaju istoj grupi, raspoložu sa manjim brojem jezičkih asocijacija, a naročito se sporo razvija značenje reči kojima se označavaju apstraktne jezičke kategorije. Semantički nivo razvijenosti disfazične dece je ispod nivoa njihovih vršnjaka.

Ključne reči: lekseme, semantički odnosi, hiponimija, apstraktne imenice, osnovna škola, deca sa razvojnom disfazijom.

Razumevanje značenja reči (pojmov) jeste rezultat značenjskih odnosa među simbolima, simbolizovanog objekta (fenomena) i misaonih procesa. U semantičkoj strukturi jezika nailazimo na nekoliko vrsta smisaonih odnosa među leksemama. Neki proizilaze iz sekvencijalnog načina pojavljivanja leksema (sintagmatski odnosi); drugi iz načina supstitucije jedne lekseme drugom (paradigmatski odnosi). Poznato je više tipova paradigmatskih odnosa, od kojih su neki opšte poznati (sinonimija, antonimija...), međutim, postoje i drugi smisaoni odnosi koji su manje poznati, a jedan od njih je i hiponimi-

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu »Obrazovanje za društvo znanja«, broj 149001 (2006–2010), čiju realizaciju finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

ja. Hiponimija predstavlja smisaoni značenjski odnos među leksemama koji podrazumeva njihovo svrstavanje u značenjski uređene klase. Ovo svrstavanje upućuje na pojam uključenosti (inkluzije) pri čemu se može tvrditi: X je vrsta Y, gde bi X predstavljao podređeni (subordinirani) član-hiponim, a Y nadređeni (superordinirani) član-hiperonim (Kašić, 1996a). Odnosno, hiponimija je hijerarhijski odnos dve reči (pojma), pri čemu reč (pojam) na višem nivou u hijerarhiji nazivamo *hiperonim*, a reč (pojam) na nižem nivou *hiponim*. Jedan pojam je u tom slučaju predstavnik klase objekata ili pojava koju označava drugi pojam (npr. *pas: životinja*), (Savić i Kostić, 2008). Ovaj značenjski odnos predstavlja važan element semantičke strukture rečnika u kojoj je bitno hijerarhijsko grupisanje pojmova i uslovljen je određenim nivoom kognitivnih sposobnosti do kojih se stiže preko nivoa konkretnih i formalnih operacija (Kašić, 1996b). Hiponimija predstavlja lingvističku, a ne realnu klasifikaciju (Kristal, 1987). Pojava hiponimije podrazumeva semantičku klasifikaciju već postojećih jezičkih znakova, pa samim tim ona se javlja na kasnijim uzrastima (Kašić, 1998), te se proširivanje jezičke kompetencije na školskom uzrastu manifestuje i usvajanjem sposobnosti svrstavanja leksema u značenjski uređene klase. Ispitivanja semantičkog nivoa jezičke strukture, putem značenjskih odnosa među rečima može da ukaže na struktuiranje leksikona koje je u direktnoj vezi sa nivoom kognitivnog razvoja, a razvijenost značenjskih odnosa među rečima je u uskoj vezi sa denotativnim i kategorijalnim funkcijama jezika (Robinson & Robinson, 1992, Lurija 2000). Složenost ovog smisaonog značenjskog odnosa i činjenica da se njegovo usvajanje javlja na kasnijim uzrastima nas je navela da istražujemo ovaj odnos u semantičkom razvoju disfazične dece posle završenog logopedskog tretmana. Šta je razvojna disfazija? Razvojna disfazija je jezički poremećaj, odnosno poremećaj dubinskih jezičkih struktura, jer pored teškoća s formiranjem glasova, zahvata leksiku, semantiku, morfologiju, gramatiku i sintaksu. Pored ozbiljnog nedostatka glasova težište problema ne leži prvenstveno u glasovima, već u nemogućnosti izgradnje jezičkog sistema (Vladislavljević, 1987). Sticanje sposobnosti za dekodiranje reči i rečenica, razumevanje značenjskih odnosa među rečima je veoma značajno jer ono unapređuje dečje razumevanje i asimilaciju njegove okoline, njegove sopstvene percepcije, interakciju sa drugima i njegovih bitnih sposobnosti (Lazarević, 2006b). Logičko mišljenje dece mlađeg školskog uzrasta je uglavnom konkretno, tako da zadatke grupisanja reči u određene kategorije na osnovu spoljašnjih obeležja uglavnom rešavaju uspešno. Sa pojavom konkretnih logičkih operacija javlja se sposobnost inkluzija klasa, koja omogućava hijerarhijsku tj. operativnu klasifikaciju. Kada su deci osnovni pojmovi jasni može se očekivati da će dete razumeti veoma složene odnose. Ovom prilikom ćemo prikazati deo rezultata šireg istraživanja u domenu uspostavljanja hiponimije u aktivnom leksikonu disfazične dece, rezultate uspostavljanja značenjskog odnosa hiponimije kada su u pitanju apstraktne imenice.

Predmet i cilj istraživanja

Predmet našeg istraživanja predstavlja ispitivanje specifičnosti razvoja značenjskog odnosa hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica, kod dece kod koje je dijagnostikovana razvojna disfazija. Ova deca su bila obuhvaćena dugogodišnjim logopedskim tretmanom u predškolskom periodu, a posle završenog logopedskog tretmana, uključena su u redovnu osnovnu školu. Mlađi školski uzrast je period proširivanja leksičko-semantičke kompetencije i u domenu usvajanja značenjskog odnosa podređenost-nadređenost.

Ispitivanjem funkcionisanja semantičkog nivoa u fazi proširivanja jezičke kompetencije sa aspekta usvojenosti značenjskih odnosa hiponimije među rečima, čiji se razvoj nastavlja na mlađem školskom uzrastu, moguće je: (1) sagledati govorno-jezički razvoj dece, u našem slučaju dece sa razvojnom disfazijom i to posle završenog logopedskog tretmana i (2) ukazati na prisutne teškoće koje mogu uticati ne samo na uspešnost u savlađivanju vaspitno-obrazovnih zadataka, nego i na dalji nastavak jezičkog razvoja.

U skladu sa postavljenim predmetom istraživanja, formulisali smo osnovni problem našeg istraživanja: utvrditi da li postoje razlike u usvajanju ovog značenjskog odnosa među rečima (hiponimije) u kategoriji apstraktnih imenica, na uzrastu od 7 do 13 godina između dece sa dijagnostikovanom razvojnom disfazijom koja su bila obuhvaćena dugogodišnjim logopedskim tretmanom i dece sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem. Pored toga, istraživanjem smo nastojali utvrditi da li uzrasne razlike u usvojenosti hiponimije kod dece sa dijagnostikovanom razvojnom disfazijom odgovaraju uzrasnim razlikama kod dece sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem.

Metod

Istraživanje je obavljeno na uzorcima školske dece uzrasta od 7 do 13 godina koja pohađaju redovne osnovne škole u Beogradu. Ciljna grupa (C) je sastavljena od 60 ispitanika (12 devojčica i 48 dečaka) kod kojih je ranije dijagnostikovana razvojna disfazija i koji su bili na dugogodišnjem logopedskom tretmanu na predškolskom uzrastu, nakon čega su upisani u redovne osnovne škole na teritoriji Beograda i Zemuna. Komparativnu (K) grupu je sačinjavalo 100 ispitanika (29 devojčica i 71 dečak) redovne osnovne škole »Gavrilo Princip« u Zemunu, sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem koji žive na istom jezičkom prostoru. U ciljnu grupu su uključena deca određenog uzrasta sa dijagnozom razvojne disfazije, koju je bilo moguće pronaći nakon završenog dugogodišnjeg logopedskog tretmana i uvrstiti u istraživanje. Budući da se razvojna disfazija češće sreće kod dečaka nego kod devojčica (Williams *et al.*, 1980) u ciljnoj grupi bilo je znatno više dečaka no devojčica. Stoga je pri izboru ispitanika u komparativnu grupu uključeno srazmerno više devojčica nego dečaka. Pri odabiru ispitanika za komparativnu grupu vođeno je računa o tome da njihov uzrast odgovara uzrastu dece iz ciljne grupe. Takođe, u komparativnu grupu su uključena samo ona deca koja nisu imala nikakvih razvojnih smetnji u jezičkom funkcionisanju. Budući da je veličina C grupe posledica ograničenja u broju dece koja zadovoljavaju postavljene kriterijume za ovo istraživanje odlučili smo da u K grupu uključimo znatno veći broj ispitanika kako bi što vernije reprezentovala populaciju dece sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem.

Instrument

Za ispitivanje razvijenosti semantičkog nivoa, s aspekta usvojenosti značenjskog odnosa hiponimije u jeziku disfazične dece školskog uzrasta, primenili smo Leksičko-semantički test, I Subtest – Hiponimija (Kašić, 1998). Ovaj subtest sadrži početna pitanja i deset ponuđenih parova hiponima. Zadatak svakog ispitanika je bio da napiše odgovarajući hiperonim za ponuđene hiponime. Pre rešavanja testa dato je uputstvo na primeru hiperonima *roditelj* (koji se ne nalazi u testu) pitanjima: Šta je otac? Šta je majka? Koja reč može da se upotrebi i za oca i za majku? Testiranje je počinjalo tek onda kada se ispiti-vač uverio da su ispitanici shvatili zadatak. Subtest se rešavao individualno, bez vremen-

skog ograničenja. Ovim subtestom se meri postupnost uspostavljanja značenjskog odnosa hiponimije. Test je namenjen ispitivanju razvoja leksičko-semantičkog nivoa u fazi proširivanja jezičke kompetencije na osnovnoškolskom uzrastu. Odgovori se procenjuju dvanaestočlanom skalom kojom se precizno (kvalitativno) meri postupnost usvajanja značenjskog odnosa hiponimije u jeziku (Kašić, 1998). Odgovori procenjeni dvanaestočlanom skalom svrstani su u tri kategorije odgovora: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga, neadekvatni odgovori višeg ranga i neadekvatni odgovori nižeg ranga. U kategoriju *odgovora najvišeg vrednosnog ranga* na prvom mestu (koje označava usvojenost ovog značenjskog odnosa) je adekvatan hiperonim u singularu (AHsg), zatim slede: adekvatan hiperonim u pluralu (Ahpl), adekvatna sintagma u singularu (Assg), adekvatna sintagma u pluralu (Aspl), adekvatan opštiji hiperonim u singularu (AOHsg), adekvatan opštiji hiperonim u pluralu (AOHpl), adekvatna opštija sintagma (AOS), nepostojanje odgovora (NO). U kategoriju *neadekvatni odgovori višeg ranga* svrstali smo sledeće odgovore: one koji upućuju na analitičko traženje hiperonima (ATH), asocijativne odgovore (AO) koji takođe ukazuju na put formiranja hiperonima, a u kategoriji *neadekvatni odgovori nižeg vrednosnog ranga* su oni koji svedoče o tome da značenjski odnos hiponimije ni u najmanjoj meri nije uspostavljen. To su odgovori u kojima se daje potpuno neadekvatna reč (PNR) kao hiperonim, gde se nudi kohiponim (KH) kao hiperonim ili se prepisuju jedan ili oba ponuđena hiponima. Ovi neadekvatni i ponovljeni odgovori u tabelama su obeležavani skraćenicom (NP). Na skali procene jedino se ovaj poslednji tip odgovora (NP) vrednuje negativno. Nepostojanje odgovora kod velikog broja ispitanika označava kvalitet neznanja, tj. svest o tome da postoji traženi hiperonim, ali ga ispitanik nema u aktivnom rečniku u trenutku testiranja. Zbog toga je na skali (NO) višeg vrednosnog ranga i od asocijativnih i od analitičkih odgovora. Napominjemo da nepostojanje odgovora treba vrednovati pozitivno samo onda kada ispitanik aktivno pristupa rešavanju testa, a samo neke zadatke ostavlja bez odgovora dok u ostalim slučajevima daje odgovore. Teško je dati potpunu skalu adekvatnih odgovora, jer se uvek zavisno od populacije i jezičkog područja, može kao adekvatan odgovor javiti neki novi sinonim (Kašić, 1998). Statistička analiza podataka obuhvatila je deskriptivnu analizu (procenti) i utvrđivanje povezanosti varijabli (hi-kvadrat test).

Rezultati istraživanja

Istraživanje obuhvata usvojenost značenjskog odnosa među rečima hiponimije. Posebnu pažnju posvetićemo usvojenosti značenjskog odnosa hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica, analizirajući odgovore iz I subtesta – Hiponimija na ajteme II (vid, sluh), III (srce, mozak) i IV (ljubav, mržnja). Da bismo mogli pratiti postupnosti i kvalitet usvajanja ovog značenjskog odnosa u kategoriji apstraktnih imenica, analiziran je kvalitet odgovora koji je procenjivan dvanaestočlanom skalom u odnosu na uzrast ispitanika (7, 8, 9, 10, 11, 12 i 13 godina).

Ispitanici obe grupe su imali dosta teškoća sa razumevanjem i upotrebom značenjskog odnosa hiponimije kada je u pitanju II ajtem gde su i hiponim i hiperonim *apstraktne imenice* (vid, sluh). Pri rešavanju ovog ajtema ostvarena je statistički visoko značajna razlika između ispitanika C i K grupe ($\chi^2 = 40.86$; $p < 0.001$) u korist ispitanika sa tipičnim jezičkim razvojem. Dobijene odgovore analizirali smo prema uzrastu ispitanika i kvalitetu datih odgovora primenjujući dvanaestočlanu skalu (tabela 1) da bi se ustanovila postupnost usvajanja značenjskog odnosa hiponimije.

Tabela 1. Kvalitet odgovora – dvanaestočlana skala –
ispitanika C i K grupe na drugi ajtem vid, sluh² prema uzrastu

God.	Adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga %				Neadekvatni odgovori višeg ranga %				Neadekvatni odgovori nižeg ranga %	
	AHsg		AHpl		ATH		AO		NP	
	C	K	C	K	C	K	C	K	C	K
7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	28.6	100	71.4
8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.3	100	93.75
9	0.0	5.0	0.0	40.0	25.0	0.0	8.33	0.0	66.7	55.0
10	9.1	6.6	0.0	86.6	9.1	0.0	9.1	0.0	72.72	6.7
11	9.1	31.57	0.0	68.42	0.0	0.0	0.0	0.0	90.9	0.0
12	0.0	36.84	50.0	63.15	12.5	0.0	0.0	0.0	37.5	0.0
13	0.0	25.0	100	75.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

*Odgovori ispitanika obe grupe su procenjavani dvanaestočlanom skalom. Pri rešavanju ovog ajtema kod ispitanika obe grupe su zastupljeni ovi odgovori iz dvanaestočlane skale.

Disfazična deca su pri rešavanju ovog ajtema imala izraženije teškoće i lošije odgovore u odnosu na decu sa tipičnim jezičkim razvojem. Oni na uzrastima od 7 i 8 godina uopšte nemaju adekvatnih odgovora, a ni neadekvatnih odgovora višeg ranga. U njihovim odgovorima dominiraju potpuno neadekvatni odgovori nižeg ranga što nam kazuje da se disfazična deca na ovim uzrastima još uvek ne snalaze u leksičkom jezgru apstraktnih imenica. Pojava neadekvatnih odgovora višeg ranga na uzrastu od 9 godina kod disfazične dece ukazuje na to da ova deca pokušavaju da pronađu neku reč koja bi mogla da poveže ove lekseme. Na uzrastu od 10, 11 godina pojavljuju se adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga u malom procentu, ali najviše disfazične dece i dalje rešava ovaj ajtem sa potpuno neadekvatnim odgovorima. Na uzrastu od 12 i 13 godina smanjuju se odgovori: neadekvatni višeg ili nižeg ranga i pojavljuju se adekvatni odgovori u singularu i pluralu. Međutim, i na ovim uzrastima disfazična deca najviše imaju adekvatnih hiperonima u pluralu što ukazuje da se logička operacija prave uključenosti ne uspostavlja ni sa trinaest godina, jer prava uključenost hiponima u hiperonim dostiže se odgovorom u singularu. Kada su u pitanju apstraktne imenice, možemo reći da kod disfazične dece ovaj značenjski odnos nije uspostavljen ni sa 13 godina. Kod ispitanika

² Lista odgovora ispitanika obe grupe pri rešavanju drugog ajtema – vid, sluh: Ispitanici C grupe: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga: *čulo* (AHsg), *čula* (AHpl), neadekvatni odgovori višeg ranga: *glava, organi, uvo i oči* (ATH), *osobine* (AO), i neadekvatni odgovori nižeg ranga: *muzika, gledamo-slušamo, sluh, vid* (PN). Ispitanici K grupe: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga: *čulo* (AHsg), *čula* (AHpl), neadekvatni odgovori višeg ranga: *čovek, za zdravlje* (AO), i neadekvatni odgovori nižeg ranga: *za gledanje-slušanje, videti, videli-čuli* (PN).

K grupe na uzrastu od 7 i 8 godina prisutni su neadekvatni odgovori višeg ranga što znači da pokušavaju da reše dati ajtem, ali to ne rade sa uspehom. Na uzrastu od 9 godina u odgovorima dece sa tipičnim jezičkim razvojem smanjuje se broj neadekvatnih odgovora i pojavljuju se adekvatni odgovori u singularu i pluralu. Deca sa tipičnim jezičkim razvojem od desete godine pa nadalje rešavaju ovaj ajtem adekvatnim odgovorima najvišeg ranga, ali i kod njih dominiraju odgovori u pluralu što ukazuju da se logička operacija prave uključenosti ne uspostavlja ni sa trinaest godina, jer prava uključenost hiponima u hiperonim dokazuje se odgovorom u singularu. Veliki broj neadekvatnih, asocijativnih i analitičkih odgovora na mlađim uzrastima kod obe grupe ispitanika, ukazuju na postupnost u uspostavljanju značenjskih odnosa hiponimije. Broj ovakvih odgovora se smanjuje na starijim uzrastima. Sa starijim uzrastom se povećava broj adekvatnih odgovora, bilo da se radi o adekvatnim odgovorima u singularu ili u pluralu, ali odsustvo na starijim uzrastima hiperonima u singularu nam govori da su obe grupe ispitanika imale teškoće u uspostavljanju značenjskog odnosa hiponimije kada su u pitanju apstraktne imenice.

Treći ajtem kao ponuđeni hiponim ima apstraktne imenice (srce, mozak) i kao i kod prethodnog ajtema i pri rešavanju ovog ajtema ispitanici obe grupe su imali teškoće, ostvarena je statistički visoko značajna razlika ($\chi^2 = 18.34$; $p < 0.001$) u korist dece sa tipičnim jezičkim razvojem. Dobijeni rezultati o procentualnoj zastupljenosti odgovora, primenom dvanaestočlane skale prema uzrastu pri rešavanju ovog ajtema, prikazani su u Tabeli 2.

Tabela 2. Kvalitet odgovora – dvanaestočlana skala –
ispitanika C i K grupe na treći ajtem srce, mozak prema uzrastu³

Uz. god	Adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga %						Neadekvatni odgovori višeg ranga %				Neadekvatni odgovori nižeg ranga %		
	AHsg		AHpl		ASsg		ATH		AO		NP		
	C	K	C	K	C	K	C	K	C	K	C	K	
7	25.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	28.5	75.0	71.42
8	16.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	16.6	31.25	41.66	62.5	25.0	6.25	
9	8.33	15.0	0.0	25.0	0.0	0.0	25.0	40.0	41.66	25.0	25.0	55.0	
10	18.8	21.5	0.0	26.26	9.0	13.1	9.0	20.0	45.45	13.3	18.18	6.6	
11	27.2	26.3	18.18	73.68	18.18	0.0	0.0	0.0	18.18	1.52	18.18	0.0	
12	40.5	68.42	47.0	31.57	0.0	0.0	0.0	0.0	12.5	0.0	0.0	0.0	
13	40.0	75.0	60.0	25.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	

*Odgovori ispitanika obe grupe su procenjivani dvanaestočlanom skalom. Pri rešavanju ovog ajtema kod ispitanika obe grupe su zastupljeni ovi odgovori iz dvanaestočlane skale.

³ Lista odgovora ispitanika obe grupe pri rešavanju trećeg ajtema – srce, mozak: Ispitanici C grupe: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga: organ (AHsg), organi (AHpl), deo tela, deo mog tela, glavni organ (ASsg); neadekvatni odgovori višeg ranga: telo, mozak je nešto što imamo u glavi, organizam, stomak, glava, u krvi (ATH), da živim i govorim, zdravlje, mišljenje, ljubav, razmišljanje, za život, služi čoveku, pamet (AO); neadekvatni odgovori nižeg ranga: stvar što imaju ljudi, srce, za disanje, srce radi, a mozak razvija, kad kuca (PN). Ispitanici K grupe: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga: organ (AHsg), organi (AHpl), deo tela (ASsg); neadekvatni odgovori višeg ranga: organizam, krv (ATH), pumpa krv, život, srce kuca, razmišljanje (AO); neadekvatni odgovori nižeg ranga: srce, da se diše, predmeti (PN).

Kada su u pitanju disfazična deca na uzrastima od 7, 8 i 9 godina dobili su veoma mali broj adekvatnih odgovora najvišeg vrednosnog ranga; dominantni su odgovori nižeg vrednosnog ranga. Na uzrastu od 9 i 10 godina u odgovorima disfazične dece dominiraju neadekvatni odgovori, ali se povećavaju neadekvatni odgovori višeg vrednosnog ranga u odnosu na neadekvatne nižeg vrednosnog ranga, što nama kazuje da ova deca pokušavaju da pronađu zajedničku reč koja može da poveže dve lekseme, ali i dalje nisu uspešni u tome. Ovi podaci nam govore da se na uzrastima od 7, 8, 9 i 10 godina ispitanici E grupe ne snalaze u leksičkom sadržaju apstraktnih imenica; veliki broj PN, ATH i AO odgovora nas upućuju na to da disfazična deca imenuju samo neke konkretne manifestacije traženih leksema. Na uzrastu od 11, 12 i 13 godina beleži se nagli porast adekvatnih odgovora i pad neadekvatnih što nam ukazuje da još uvek nije uspostavljen značenjski odnos hiponimije jer ni sa 13 godina kod ove dece ne dominiraju adekvatni odgovori u singularu.

Deca sa tipičnim jezičkim razvojem su drugačije rešavala ovaj ajtem. Na uzrastu od 7 i 8 godina, nisu dali adekvatne odgovore najvišeg vrednosnog ranga, ali prisustvo asocijativnih odgovora nam ukazuje da oni pokušavaju da pronađu leksemu koja povezuje zadate, za razliku od disfazične dece koja su imala adekvatne odgovore u malom broju. Na uzrastu od 9, 10 i 11 godina ova deca smanjuju broj neadekvatnih odgovora nižeg ranga, u korist neadekvatnih odgovora višeg ranga, i imaju mali broj adekvatnih odgovora, što nam pokazuje postojanje postupnosti u usvajanju ovog značenjskog odnosa. Deca sa tipičnim jezičkim razvojem na uzrastu od 12 i 13 godina imaju adekvatne odgovore najvišeg vrednosnog ranga, ali i dalje su dominantni odgovori u pluralu. Ovakvi rezultati ukazuju na postupnost uspostavljanja značenjskog odnosa hiponimije. Trinaestogodišnjaci obe grupe usvajaju leksički sadržaj ovih apstraktnih imenica, a značajan doprinos pri rešavanju ovog ajtema ima i školsko gradivo.

Četvrti ajtem subteta Hiponimija kao ponuđeni hiponim ima apstraktne imenice (ljubav, mržnja) i kao i kod prethodna dva ajtema i pri rešavanju ovog ajtema ispitanici obe grupe su imali teškoće, ostvarena je statistički visoko značajna razlika ($\chi^2 = 29.43$; $p < 0.001$) u korist dece sa tipičnim jezičkim razvojem. Dobijene rezultate o procentualnoj zastupljenosti odgovora, primenom dvanaestočlane skale prema uzrastu pri rešavanju ovog ajtema, prikazani su u Tabeli 3.

Tabela 3. Kvalitet odgovora – dvanaestočlana skala - ispitanika C i K grupe na četvrti ajtem *ljubav, mržnja* prema uzrastu⁴

Uzrast u godinama	Adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga %				Neadekvatni odgovori višeg ranga %				Neadekvatni odgovori nižeg ranga %	
	Ahsg %		Ahpl %		ATH %		AO %		NP %	
	C	K	C	K	C	K	C	K	C	K
7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	44.28	100	55.72
8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100	100
9	8.33	0.0	8.33	45.0	8.33	0.0	8.33	0.0	66.66	55.0
10	9.0	6.6	9.0	73.33	0.0	0.0	0.0	6.6	81.81	13.13
11	9.0	68.42	18.18	26.31	0.0	0.0	0.0	5.2	72.72	0.0
12	0.0	36.84	37.5	63.15	0.0	0.0	0.0	0.0	62.5	0.0
13	0.0	25.0	50	75.0	0.0	0.0	0.0	0.0	50.0	0.0

* Odgovori ispitanika obe grupe su procenjivani dvanaestočlanom skalom. Pri rešavanju ovog ajtema kod ispitanika obe grupe su zastupljeni ovi odgovori iz dvanaestočlane skale.

Na osnovu dobijenih nalaza, uočili smo da se na uzrastu od 7, 8, 9, 10, 11 i 12 godina disfazična deca još uvek ne snalaze u leksičkom sadržaju ovih apstraktnih imenica, a njihovi neadekvatni odgovori imenuju samo neke konkretne manifestacije traženih leksema. Na uzrastu od 13 godina se pojavljuje nagli pad neadekvatnih odgovora, te možemo reći da sa ovim uzrastom počinje da se usvaja leksički sadržaj apstraktnih imenica. Adekvatni odgovori su u pluralu što ukazuje na postupnost u usvajanju značenjskog odnosa hiponimije, ali i da se ovaj značenjski odnos nije još uvek uspostavio.

Analizom kvaliteta odgovora dece sa tipičnim jezičkim razvojem uočili smo da do 9 godina ova deca imaju neadekvatne odgovore nižeg ranga, što ukazuje da se ne snalaze u leksičkom jezgru ovih apstraktnih imenica. Na uzrastu od 10 godina oni pokušavaju da pronađu adekvatnu leksemu, a na kasnijim uzrastima dominiraju adekvatni odgovori u pluralu što nam ukazuje na postupnost u usvajanju ovog semantičkog odnosa, ali i to da se ovaj značenjski odnos još uvek nije uspostavio. U ovom ajtemu su ponuđeni hiponimi umesto kojih se najčešće, u većini komunikativnih situacija, upotrebljava hiperonim; pošto deca učestvuju u komunikacijskim situacijama, ili ih aktivno prate, ova vrsta hiperonima za njih postaje sinonim za bilo koji hiponim koji je u njega uključen.

Analizirajući dobijene podatke za I Subtest Hiponimija uočili smo da su ispitanici obe grupe imali teškoća pri rešavanju II, III i IV ajtema, gde su ponuđeni hiponimi apstraktne imenice. Disfazična deca su imala dosta problema pri usvajanju značenjskog odnosa hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica, dok su deca sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem sa manje teškoća usvajali ovaj značenjski odnos u aktivnom leksikonu. Na osnovu dobijenih podataka, uočili smo, da se ispitanici na mlađim uzrastima ne snala-

⁴ Lista odgovora ispitanika obe grupe pri rešavanju četvrtog ajtema – *ljubav, mržnja*: Ispitanici E grupe: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga: *osećaj, osećanje* (AHsg), *osećanja* (Ahpl); neadekvatni odgovori višeg ranga: *karakteristike* (ATH), *zaljube* (AO); neadekvatni odgovori nižeg ranga: *lep, ružan, voli se – ne voli se, ljubav-mržnja, nesreća-mržnja, kad ljubiš* (PN). Ispitanici K grupe: adekvatni odgovori najvišeg vrednosnog ranga: *osećaj, osećanje* (AHsg), *osećanja, osećaji* (Ahpl); neadekvatni odgovori višeg ranga: *osobina, čovek* (ATH), *osećajnost* (AO), neadekvatni odgovori nižeg ranga: *voli – mrzi* (PN).

ze u leksičkom sadržaju apstraktnih imenica. Kod ispitanika sa tipičnim jezičkim razvojem, raste broj adekvatnih odgovora najvišeg vrednosnog ranga od 11. godine pa nadalje, a deca koja su imala razvojnu disfaziju, ni sa 13 godina nisu u mogućnosti da uspešno rešavaju ove ajteme. Tek na starijim uzrastima (12,13 godina) smanjuje se broj neadekvatnih odgovora što ukazuje da se usvaja leksički sadržaj apstraktnih imenica. Svakako da na ovim uzrastima na uspešnost rešavanja ovih ajtema utiče i školsko gradivo, ali i činjenica, »da samo u ova tri zadatka školski uzrast izrazito utiče na uspešnost ili neuspešnost aktuelizacije već pomenute tvrdnje da je hiponimija jezička, a ne naučna klasifikacija« (Kašić, 1998b).

Zaključci

Na osnovu dobijenih podataka, komparativnom analizom jezičke sposobnosti svrstavanja leksema u značenjski uređene klase u kategoriji apstraktnih imenica, disfazične dece i dece sa tipičnim jezičkim razvojem na osnovnoškolskom uzrastu, mogu se izvesti određeni zaključci.

Disafazična deca: (1) imaju teškoće u sposobnosti svrstavanja leksema iz kategorije apstraktnih imenica, u podređene i nadređene članove, jer je to veoma složena jezička sposobnost koja zahteva određeni nivo kognitivnog funkcionisanja; (2) u svom aktivnom leksikonu ne poseduju nadređeni pojam za kategoriju apstraktnih imenica, ali poseduju neko saznanje da te reči pripadaju istoj grupi; (3) raspolažu sa manjim brojem jezičkih asocijacija, a naročito se sporo razvija značenje reči kojima se označavaju apstraktne jezičke kategorije; (4) imaju smanjeno razumevanje značenja reči i njihove jezičke upotrebe, što povlači i slabije značenje kroz gramatičke kategorije, a time i slabiju razvijenost leksičko-semantičkog i sintaksičkog nivoa; (5) kasne sa usvajanjem odnosa hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica, ali je izražena postupnost u usvajanju ovog značenjskog odnosa i (6) prisutno je i kašnjenje u sazrevanju ne samo pojedinih kategorija reči, već i unutar kategorija postoje razlike među rečima, pa se za neke dobijaju ranije tačni odgovori, dok se za druge reči može reći da se deca postepeno približavaju pravom izrazu.

Deca sa tipičnim jezičkim razvojem su imala teškoće u usvajanju značenjskog odnosa hiponimije u kategoriji apstraktnih imenica, ali su u odnosu na disfazičnu decu ranije usvojili ovaj odnos, a i kod njih je prisutna postupnost u usvajanju ovog odnosa.

Značaj leksičko-semantičke razvijenosti kao nivoa jezičke strukture je ogroman. Izgrađenost semantike je uslovljena razvijenošću drugih nivoa jezičke strukture, prvenstveno od izgrađenosti i integrisanosti sintaksičkog nivoa. U skladu s tim, nalazi ovog istraživanja pokazuju da disfazična deca i posle završenog logopedskog tretmana na mlađem osnovnoškolskom uzrastu, ispoljavaju nedovoljnu razvijenost semantičkog nivoa jezičke strukture, siromašan i nezreo leksički fond, a samim tim i slabiju usvojenost značenja kroz gramatičke kategorije, što utiče i na slabiju razvijenost sintaksičkog nivoa. Mnoga istraživanja semantičke memorije i mentalnog leksikona (Moscoso del Prado Martin, Kostić & Bayen, 2003; De Jong; 2002; De Jong, Schreuder & Bayen, 2000; Seidenberg & Gonnerman, 2000; McNamara, 1992; Collins & Loftus, 1975; Quillian, 1968, 1969; Collins & Quillian, 1969, 1972) ukazuju na to da asocijativne i semantičke veze među pojmovima (rečima) predstavljaju jedan od osnovnih principa organizacije semantičke memorije i mentalnog leksikona, čime je omogućeno ekonomično skladištenje informacija, uklapanje novih pojmova u postojeći sistem znanja i brzo razume-

vanje ulaznih (prema: Savić i Kostić, 2008). Nalazi semantičkog istraživanja značenjskog odnosa hiponimije Kašić i Buljančević (1995) su ustanovili da ova specifična jezička sposobnost ukazuje na značaj simboličkog sistema jezika u obrazovnom postignuću. Nivo jezičke razvijenosti je značajan uslov za napredovanje kroz obrazovni sistem. Teškoće disfazične dece na školskom uzrastu ne baziraju se samo na problemima vezanim za fazu proširivanja jezičke kompetencije, već takve teškoće imaju znatan uticaj na pojavu nezadovoljavajućeg školskog uspeha (Lazarević, 2006a). Nalazi ovog istraživanja nas upućuju na to da je deci sa razvojnom disfazijom na mlađem osnovnoškolskom uzrastu i dalje neophodno stručno praćenje i nastavak tretmana. Nedovoljna jezička razvijenost kod ove dece može proizvesti mnoge neželjene posledice. Za neku decu sa ovakvim problemima školske obaveze postaju frustrirajući zahtev na koji nisu u stanju da adekvatno odgovore. Drugi ulažu ogromne napore koji samo privremeno mogu rešiti problem. Da bi se posledice izbegle ili ublažile, neophodno je pored stručnog praćenja ove dece od strane logopedске službe i edukovati nastavnike da prepoznaju i izdvoje specifičan uzrok odgovarajućeg problema kako bi se omogućila usmerena stimulacija i bolja organizacija razvoja problematičnog funkcionalnog sistema i same funkcije koju omogućava, i na taj način ostvario zadovoljavajući rezultat.

Literatura:

1. Kašić, Z. i M. Buljančević (1995): »Hiponimija u jeziku osmogodišnjaka i školski uspeh«, Beogradska defektološka škola, br. 2, 15-21.
2. Kašić, Z. (1996a): »Relacija semantičke podređenosti i nadređenosti u leksikonu osmogodišnjaka«, Srpski jezik, br. 1/1-2, 144-148.
3. Kašić, Z. (1996a): »Uloga semantičkog jezgra lekseme u bogaćenju aktivnog dečjeg leksikona«, Beogradska defektološka škola, br. 1, 15-21.
4. Kašić, Z. (1998): »Postupnost uspostavljanja značenjskog odnosa hiponimije u dečjem leksikonu«, Beogradska defektološka škola, br. 2, 96-108.
5. Lazarević, E. (2006a): »Uticaj jezičkih poremećaja na školsko postignuće«, Nastava i vaspitanje, br. 4, 446-460.
6. Lazarević, E. (2006b): »Formiranje pojmova kod disfazične dece školskog uzrasta«, Pedagogija, Vol. 64, br. 2, 236-246.
7. Lurija, A. R. (2000): *Jezik i svest*. Beograd: ZUNS.
8. Robinson, N. M. & H. Robinson (1992): The Use of Standardized Tests with Young Gifted Children. In P. S. Klein and A. J. Tannenbaum's (Eds.), *To Be Young and Gifted*, Ablex Publishing, 141-170.
9. Savić, I i A. Kostić (2008): »Proporcije kategorija asocijata i struktura semantičke memorije«, Psihologija, Vol. 41 (1), 103-120.

* * *

HYPONYM IN A CATEGORY OF ABSTRACT NOUNS IN THE LANGUAGE OF DYSPHASIC CHILDREN

Summary: *This paper presents the results of one part of a larger study of meaningful semantic relations of hyponymy in the active lexicon of dysphasic children. The aim was to determine whether there are differences in the adoption of hyponymy in the category of abstract nouns, at the age of 7 to 13 years between children diagnosed with developmental dysphasia, which were covered by long-term speech therapy and children with typical speech and language development. In addition, the research was to determine whether age differences in acquisition of hyponymy in the category of abstract nouns, in children diagnosed with developmental dysphasia*

appropriate age differences in children with typical speech and language development. The sample consisted of 160 subjects were divided into two groups - the target and competitive ones.

In comparative analysis of the results obtained by the age of respondents, we found that children with dysphasia, compared to their peers with typical language development at later ages acquire hyponymy semantic relation in the category of abstract nouns. These children in the active lexicon do not have umbrella term for a category of abstract nouns, but have some knowledge that these words belong to the same group, have the smaller number of linguistic associations, especially slowly develop the meaning of words that denote abstract language categories. Semantic level of development of dysphasic children is below the level of their peers.

Key words: *lexeme, semantic relations, hyponymy, abstract nouns, primary school, children.*

* * *

ГИПОНИМИЯ В РАЗДЕЛЕ ОТВЛЕЧЕННЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЯЗЫКЕ ДЕТЕЙ С ДИСФАЗИЕЙ

Резюме: *В работе представлены результаты одной части более обширного исследования семантически обоснованного отношения гипонимии в активном словаре детей с дисфазией. Целью исследования было определить есть ли различия в принятии гипонимии в категории отвлеченных существительных в возрасте 7 - 13 лет среди детей с диагнозом возрастной дисфазии (которые были подвергнуты длительной логопедической терапии) и детей с регулярным речевым развитием. Кроме того, с помощью исследования мы старались определить влияют ли возрастные различия на усвоение гипонимии в категории отвлеченных существительных у детей с возрастной дисфазией и соответствуют ли они возрастным различиям у детей с типичным речевым и языковым развитием. Выборка состояла из 160 респондентов, которые были разделены на две группы – целевую и сравнительную.*

С помощью сравнительного анализа полученных ответов, с учетом возраста респондента, мы пришли к выводу, что дети с дисфазией, по отношению с ровестниками с типичным языковым развитием, усваивают значение гипонимии в разделе отвлеченных существительных в более позднем возрасте. Эти дети, в своем активном словаре, не обладают общим термином для категории отвлеченных существительных, но у них есть знания, что эти слова принадлежат к одной и той же группе; они имеют меньшее число языковых ассоциаций, особенно медленно развивается значение слов, которые обозначают отвлеченные категории языка. Семантический уровень развития, у детей с дисфазией, ниже уровня их сверстников.

Ключевые слова: *лексемы, семантические отношения, гипонимия, абстрактные (отвлеченные) существительные, начальная школа, дети с возрастной дисфазией.*